

İQTİSADI DALĞANIN ARTIM ŞƏRTLƏRİNİN RİYAZİ QURULUŞU

UOT:519

DOI:10.30546/3006-0346.2024.2.80.12093

DAĞBƏYİ ALLAHVERDİYEV

AR ETN-nun İqtisadiyyat İnstitutunun,
aparıcı elmi işçisi, i.e.d, dosent

E-mail: dagbeycahani@gmail.com

GİRİŞ

İqtisadi fraksiyalı hesablama real sıraların diferensial inteqrasiyasını şərtləndirir. Belə ki, Dünya İqtisadi Forumu (DİF) tərəfindən tədqiqata cəlb edilmiş keçmiş SSRİ ölkələri kimi Azərbaycan bərpaulunan enerji təminatında mühüm ölkə olaraq səciyyələnməmişdir. Bunlar DİF-da təqdim olunmuş rəqəmlərin təhlilindən məlum olur ki, ölkəmiz bu qrupa aid olan dövlətlər arasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Keçmiş SSRİ ölkələri sırasında öz enerji təminat indeksinə görə Azərbaycana ən inkişaf etmiş ölkələr kimi müqaisələndirilmişdir. Belə hesablama real dünya iqtisadiyyatında artım tempinin riyazi modeli üçün tətbiqi maraqlı nəticələri şərtləndirmişdir.

Beləliklə, tədqiq edilən real dünya iqtisadiyyatına tətbiq edilən riyazi model siyasi- iqtisadi dalğalar pirinsipinə uyğun olaraq sənayenin tərəqqisində əks edilmişdir. Belə ki, iqtisadi dalğalar nəzəriyyəsinə əsasən sənayenin tərəqqisi Davud modelinin riyazi təsvirinin cəmi iqtisad elmində aktuallaşmışdır.

Davud iqtisadi artım dalğaları əmək-dəyər prinsipi ilə yanaşı, effektivlik kontekstində qiymətləndirməni şərtləndirmişdir. Belə elmi yanaşma Alfred Marşallın "İqtisad elminin əsasları" (1891), "Sənaye və ticarət", "Faydalılıq", "Məhsuldarlıq" ideyalarından qaynaqlanmışdır, iqtisadi artım dalğasını təcrübədə qrafik və riyazi metodlarla birləşdirməyə cəhd etmişdir. Beləliklə, mikro və makroiqtisadi mənzərədə siyasi-iqtisadi tərəqqi rifahın maddi əsasının təşkili ilə səciyyələnilir (3).

İqtisadi dalğaların tətbiqi proqramına əsasən tətib edilmiş riyazi modelə daxil olan səbəb faktoru siyasi-iqtisadi mənzərədə artımı aktuallaşdırır (4). Beləliklə, modeldəki tədqiq olunan səbəb və nəticə meyarı optimal qiymətlərə müvafiq olaraq elastiklik əmsalında hesablama iqtisadi riyazi disturu ifadə edir.

$$DİA = \Theta AD 27,97 + 78,19$$

$$NDA = 83$$

$$GDA = 97$$

$$\Theta AD = 595$$

Dalğalar prinsipinə əsasən, iqtisadi elastiklik əmsalının riyazi təhlilində formalaşan nəticə Azərbay-

canda ticarət dövriyyəsinin ÜDM-un 5,19 % artması ilə, iqtisadiyyata yönələn investisiyaların artımı isə ÜDM-un 5,97 % artımını şərtləndirir.

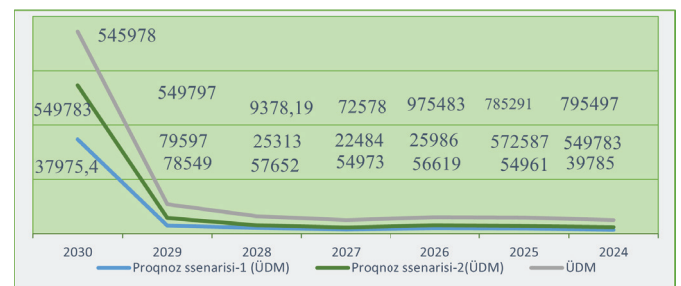
Beləliklə, Marşall iqtisadi pirinsipləri əsasında bazarın tələb, təklif və qiymət meyarında funksional əlaqəni nəzərə almaqla, sadə xarakterli olmadığını şərh etmişdir. Belə ki, qiymətin aşağı düşməsi siyasi-iqtisadi tələbi artırır(5).

Marşall müvazinatlı iqtisadi qiyməti, tələb və təklifin bərabərliyində tarazlı təminat kimi qəbul etmişdir. Kəmiyyət qiymətinin əhəmiyyətini iqtisadiyyatla əsaslandırılan Marşall, bu meyarları dövlətlilər üçün zəruri hesab etmişdir. İqtisadiyyat elmini ictimai-siyasi, humanitar və dəqiq elmlər kimi təhlil edən Marşall, qeyd edirdi ki, iqtisadi mənzərənin artım dalğası riyazi təsvirdə əks edilməlidir.

Bu kontekstdə Azərbaycanın iqtisadi fəaliyyəti və investisiya səmərəliliyinin riyazi metodlarla təhlili ÜDM-da və xarici ticarət dövriyyəsində illəri əhatə edən müqayisəli üstünlüklər, ümumi siyasi-iqtisadi effektivlik proqnozu üçün xarakterikdir. Bu səbəbdən də, NDA 2024 və ƏAD 2025-ci il istiqaməti riyazi metod əsasında planlaşan qəbul meyarının fokuslaşmasını şərtləndirir.

Beləliklə, qeyd olunmuş qrafikdən istifadə edərək biz Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımı xarakterizə edən Ümumi Daxili Məhsulun proqnoz qəbulunu müəyyən edə bilərik.

Azərbaycanda ÜDM-un 2030-cu ilədək iqtisadi-siyasi proqnoz qəbulu, Cədvəl I

Mənbə: DSK-nin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təsvirdən məlum olduğu kimi, ölkənin siyasi-iqtisadi səmərəliliyində artımı zəruridir və ÜDM-un proqnoz meyarı riyazi modelə əsasən,

$$D = NDA + GDA + \Theta DA \quad 372,19 + 273,9$$

iqtisadi məntiqi model ifadə olunmuş ədədlərin cəmində şərtlənir. Belə proqnoza əsasən Azərbaycanın iqtisadi artımı 2024 NDA (m) və 2025-ci ildən ƏA (III) şərti ilə davamlı artım meyarı ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətində və investisiya səmərəliliyində, riyazi metodlar əsasında ÜDM və makroiqtisadi sabitliyinin tənzimlənməsini zəruri edir (6).

Beləliklə, iqtisadiyyatda bərpa olunan enerji təminatı riyazi hesablamada səmərəli və davamlı iqtisadi tərəqqini şərtləndirir. Azərbaycan beynəlxalq normalara əsasən, enerji səmərəliliyinin təşkili bəzi iqtisadi metodlarda üstün hesab edilir ki, onlardan biri də enerji tarazlığı nəticəsində ÜDM istehsalına əsaslanır.

II İQTİSADI TƏRƏQQİNİN DALĞA EFEKTLİYİ

Dünyanın sənaye iqtisadiyyatında reallaşan "Düşünən dronlar" nəzəriyyəsi sosial-iqtisadi tərəqqi dalğasının yeni bir sahəsi kimi ümumiləşdirməni səciyyələndirmişdir. Belə qeyri-səlis məntiqi təhlili sənayedə iqtisadi tərəqqinin dalğalar nəzəriyyəsini əsaslandırılmışdır.

Beləliklə, iqtisadi tərəqqidə tətbiqin hesablamada dalğası rəqsvari sistemlərin riyazi təsviri və optimal həll metodları ilə effektivliyi tarazlayır (7). Rəqsvari sistem üçün riyazi metodun praktikada iqtisadi artıma tətbiqi, sənaye iqtisadiyyatında dalğalar nəzəriyyəsinin proqram trayektoriyası kimi idarəetmədə sabitliyi şərtləndirir.

Lütfi Zadənin təklif etdiyi qeyri-səlis məntiqə əsasən, mütləq heç nə yoxdur, davamlı artım şərtləri riyazi iqtisadi nəticəyə əsasən natural ədədlərin təsvirində müəyyən edilir.

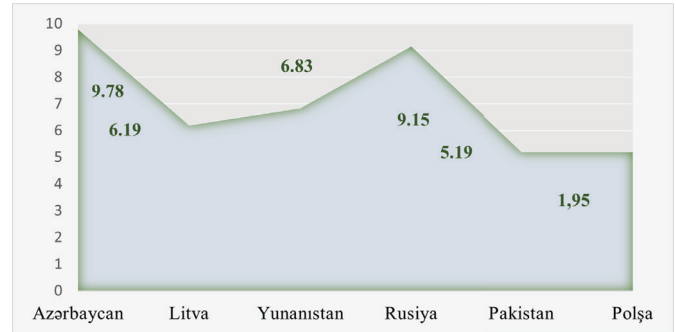
Bu səbəbdən də, Davudun davamlı iqtisadi tərəqqidə qeyri-müəyyənliyi tarazlaşdırın və effektivliyi əmələ gətirən riyazi təsviri siyasi-iqtisadi balans zərurətindən formalaşmışdır. Belə məntiqi mühakimə mövcud siyasi-iqtisadi şəraitdə sənaye iqtisadiyyatında tərəqqi şərtlərinin idarə olunmasında tətbiqi xarakterikdir.

ABŞ-nin Milli Kosmik Tədqiqatlar Mərkəzi (NASA) davamlı iqtisadi tərəqqinin riyazi təsviri idarəetmədə proqram tətbiq səciyyəvidir. Beləliklə, davamlı iqtisadi tərəqqini səciyyələndirən "Təəssürat

nəzəriyyəsi", "Sözlə hesablamada nəzəriyyə", "Yumşaq hesablamalar nəzəriyyəsi" əsasında müəyyən edilən siyasi-iqtisadi şəraitdə artım tempini reallaşdırması zəruri hesab edilir.

Bərpa olunan enerjinin iqtisadi səmərəliliyi siyasi-iqtisadi şəraitdə, törəmələr əsasında, mücərrəd məhiyyətin gücləndirilməsini şərtləndirmişdir.

Bərpaolunan enerji və iqtisadi səmərəlilik ÜDM-un indeksi, Cədvəl II

Mənbə: tədqiqat əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda ÜDM-un artımında xarici iqtisadi fəaliyyəti əhəmiyyətlidir və investisiya səmərəliliyin effektivliyi siyasi-iqtisadi sabitliyə əsaslanır. 2024-cü il NAD(m) və 2025-ci ilin siyasi-iqtisadi proqnozu ƏA(III) qəbul formulu əsasında, riyazi tənliyin tərtibat modelində, tərəqqi istiqamətini şərtləndirmişdir.

Azərbaycanda ÜDM, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar və xarici ticarət dövriyyəsinin müqəisəli qiymətləri, standart və modelin proqnoz üçün xarakterikdir və bu modelin proqnozda əhəmiyyəti müəyyən olmuş, 2024 və 2025-ci illərdə ÜDM proqnoza əsasən iqtisadi artım mənfətinin 519,83 milyard manat olacağı müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, dövlət iqtisadi tənzimlənməsinin riyazi modeli aşağıda qeyd edilən prinsiplərlə müəyyən edilmişdir.

- Dövlətin büdcəsinin gəlir bərabərliyində tarazlığa nail olunur.
- Dövlətin iqtisadi tarazlığı elm və təhsil siyasətində sosial-iqtisadi effektivliyi formalaşdırmaq.
- İqtisadi artım və istehsalda yüksək artıma nail olmaq
- Dövlət məşğulluq siyasətinin səmərəliliyini təmin etməkdir.

Bu kontekstdə, Azərbaycanda ÜDM-in proqnoz qiymətləri ilə Davud modeli əsasında riyazi tənliyin ifadəsi əhəmiyyətlidir, burada iqtisadi səmərəlilik tənzimlənməli və proqnozlara əsasən ÜDM 2024 və 2025-ci illərdə davamlı artımı zəruri kimi ƏAD (III) istehsal və istehlakın balans effektivini şərtləndirir.

Beləliklə, mövcud siyasi-iqtisadi şəraitdə beynəlxalq əlaqələr ixrac, idxal, xarici investisiyalar ölkə daxilində istehsalın gəlir səviyyəsinə və məşğulluğa əlverişli mühit formalaşdırır və bu meyarlar vasitəsilə makroiqtisadi müvazinət tənzimlənir. Burada istehsalın müvazinəti həcm məcəmü gəlir və məsrəfləri tənzimləyən Davud modeli iqtisadi səmərəliliyi iqtisadi mənfəəti cəmdə formalaşdırır.

$$\text{ÜMG} = \text{ƏAD} + \text{GAD} + \text{NAD}$$

Bu riyazi iqtisadi modeldə istehlak D, investisiyalar ƏDA, dövlət mənafeyi NAD, GDA ilə istehsal gəlirlərinin tərkib hissəsi kimi iqtisadi fəaliyyətin məcmü tələbini şərtləndirir.

Beləliklə, təhlillərdə qeyd edilən iqtisadi riyazi tənliklərin effektivliyi dövlətin siyasi-iqtisadi səmərəliliyi əsasən istehsalın tarazlığında idxalı həvəsləndirmək, ixracı isə balanslaşdırmaqdan ibarətdir.

Belə ki, ölkə idxalının Davud modelinə müvafiq olaraq, iqtisadi mənfəətin funksiyası kimi nəzərdən keçirmək mümkündür. Burada, idxal və ixracın tənzimlənməsi əsasən digər ölkələrin iqtisadi mənafeyi ilə tarazlığı şərtləndirir.

III SİYASİ-IQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİYİN RİYAZİ TƏSVİRİ

Azərbaycanın dünya miqyasında siyasi-iqtisadi mənafeələrinin təmin edilməsində qarşılıqlı faydalı, balanslaşdırılmış iqtisadi diplomatiyası təşkil edir. Belə ki, mövcud şəraitdə dünya miqyasında Qafqaz geosiyasetinin yaranması “Yeni güclər”in iqtisadi reallıqlarını formalaşdırmışdır. Bu şərait Yeni Qafqaz geosiyasi strategiyasının riyazi təsvirini zəruri etmişdir. Bu səbəbdən də dünyada mövcud ittifaqlar, alianslar Qafqazda tarixi konfliktlərin tənzimlənməsini və ticarət, kommunikasiya və müxtəlif siyasi-iqtisadi əlaqələrin formalaşması ilə səciyyələnir.

Eləcə də, respublikamızın xarici iqtisadi əlaqələrinin əhatəliliyi dünyada siyasi-iqtisadi nüfuzu artır, bunlar da ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində siyasi-iqtisadi uğurların yaranmasını şərtləndirir. Belə ki, 2020-ci il tarixində Bakıda BMT-nin Sivilizasi-

yalar Alyansının VII Qlobal Forumunun keçirilməsi dünyanın nüfuzlu ölkələrinin iştirak etdiyi bu təşkilatla ikitərəfli və çoxtərəfli formatda siyasi-iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdə ölkəmiz üçün geosiyasi perspektivlər yaratmışdır (1).

XX əsrin 90-cı illərində ətraf mühitin müdafiəsi və davamlı inkişaf sahəsində BMT-nin təşkilatçılığı ilə mühüm beynəlxalq sənədlər qəbulu və Minilliyin Bəyannaməsi, Minilliyin İnkişaf Məqsədləri davamlı inkişaf məsələlərinə, ekoloji və sağlam mühitin formalaşması istiqamətini müəyyənləşdirmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramını, Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nı və 2008-2025 davamlı inkişaf Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamları, əsasən 2030-cu ili İnsan inkişafı və sosial-iqtisadi bərabərliyi şərtləndirmişdir.

Belə ki, planetar güc mərkəzi kimi qlobal piramidanın zirvəsində irəliləyən Azərbaycan yeni qüvvələr balansında, respublikamızı dünya miqyasında yüksələn yeni siyasi-iqtisadi güc müstəvisində tanıdacağı müəyyən edilir. Bu kontekstdə Azərbaycan bütün dünyada mövcud olan problem və məsuliyyəti peşəkar formada dərk etməklə dəf edir. Beləliklə mövcud proqrama əsasən səbəb və nəticə zirvə meyarı ümumi kontekstdə mövcud olan istehsal artımının tənzimlənməsini şərtləndirir. Belə ki, istehsal və istehlakda alınmış nəticənin riyazi modelə daxil edilməsi dəyişən əmsalın və sərbəst həddin əhəmiyyətliliyini xarakterizə edir. Bu səbəbdən də, iqtisadi-siyasi mənzərədə yeni proqramının reqressiya tənliyi aşağıdakı iqtisadi effektivliyi şərtləndirir.

Qiymət tənliyi və qrup meyarı:

$$\text{ƏDA(III)} = \text{GDA} + \text{NDA} + \text{ƏDA}(300+379)$$

$$\text{ƏDA (III)} = 679$$

Ümumi Effekt

$$\text{ƏAD} = 278 \text{ ƏDA} + 379 \text{ NDA}$$

$$\text{ƏDA} = 655.19$$

$$\text{NDA} = 83$$

$$\text{GDA} = 97$$

$$\text{ƏDA} = 6.192378\text{ADƏ} + \text{NDA } 1,976256547 + \text{GDA } 578,595$$

$$\text{ƏDA} = 6,559$$

Beləliklə, iqtisadi səmərəliliyin təşkili və xarici-daxili investisiya artımı Eviews program əldə edilən riyazi tənliyinə əsasən ÜDM-un 19,83 tam, xarici ticarət dövriyyə meyarı siyasi-iqtisadi qrup dərkində 678,31 ədədi nəticəsində davamlı artımı planlaşdırır(7).

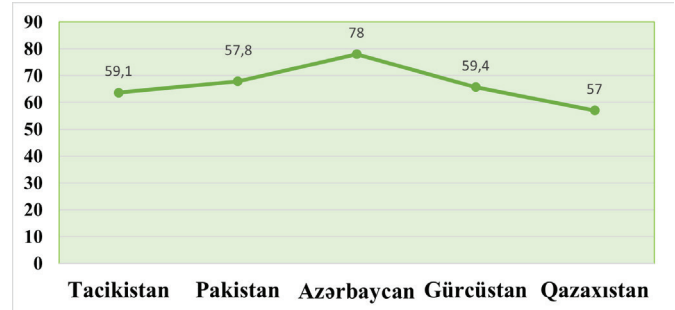
Bu səbəbdən də, iqtisadi-siyasi mənzərənin zirvə meyarı, $D^{tərqqi} = a 78,238 + DİA 19,8378 + ƏDA 273,19$ modelini şərtləndirir ki, bu siyasi-iqtisadi mənfəət səmərəliliyi NDA, GDA, ƏAD da əhəmiyyətini əks etdirir. Bu riyazi modeldə iqtisadi fəaliyyət səmərəli və effektiv hesab edir. Bu tərtibatda planlaşdırılan iqtisadi mənafeələr Eviews programında effektivliyi və Azərbaycanın ÜDM-un iqtisadi mənzərəsini, investisiya və ticarət davamiyyətini sabitliyə fokuslaşdırır (5).

Beləliklə, dünyanın siyasi-iqtisadi şəraitində müdafiə, elm və təhsil, texnologiya, səhiyyə və s. istiqamətlərdə iqtisadi perspektivi şərtləndirir. Belə şəraitdə dövlətlərin siyasi-iqtisadi əlaqələrində sədaqət və məsuliyyət, eləcə də peşəkar və bərpa olunan enerji təminatı ilə xarakterikdir. Belə ki, ABŞ ilə enerji və təhlükəsizlik istiqamətində əməkdaşlıq Prezident İlham Əliyevi “**Böyük Dost**” kimi qeyd etməsi, ölkəmizin siyasi-iqtisadi münasibətlərində, iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsində, iqtisadi artımda sərmayə axınına şərait yaradan və iqtisadi perspektivin intensivliyini aktuallaşdırmışdır.

Belə siyasi-iqtisadi fəaliyyət dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində, ekoloji cəhətdən keyfiyyətli məhsul istehsalında, davamlı iqtisadi tərəqqini gücləndirir və iqtisadi effektivliyin təmin edilməsi üçün iqtisadi tədbirləri şərtləndirir.

Dünya Bankı və Dünya İqtisadi Forumunun məlumatları əsasında təhlillərdən görüldüyü kimi müqayisə edilən ölkələr arasında enerji keçidi sahəsində ən yüksək iqtisadi səmərəliliyi Azərbaycan nümayiş etdirir. Belə ki, nisbətən məhdud resurslarla daha çox nəticəyə nail olmaq yalnız təkmil idarəetmə şəraitinə xasdır. Bu kompleks iqtisadi kompensasiya tələbləri və innovasiyalı reallıqları əks etdirir. Beləliklə, bərpaolunan enerji fəaliyyətində Azərbaycan keçmiş SSRİ ölkələri arasında əsas mövqeyi ilə seçilir.

Azərbaycan və bəzi keçmiş SSRİ ölkələrinin Enerji İndeksi, Cədvəl III.

Mənbə: *Dünya İqtisadi Forumu, 2023-cü il məlumatı əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.*

Cədvəldən məlum olduğu kimi, Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən tədqiq edilmiş keçmiş SSRİ ölkələri sırasında Azərbaycan bərpaolunan enerji təminatında mühüm ölkə kimi təsvir edilmişdir. Beləliklə, DİF-un təqdim olunmuş rəqəmlərinin təhlilindən məlum olur ki, ölkəmiz bu qrupa aid olan dövlətlər cərgəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Beləliklə, bərpa olunan enerji təminatı indeksi hesablanmasında enerji mənbəyi kimi iqtisadiyyat və enerjinin növü, enerji səmərəliyində davamlı iqtisadi tərəqqini şərtləndirir. Azərbaycan beynəlxalq standartlara əsasən, enerji səmərəliliyinin təşkili bəzi iqtisadi metodlarda üstün hesab edilir ki, onlardan biri də vahid enerjinin istifadəsi nəticəsində ÜDM istehsalına əsaslanır. Belə şəraitdə bərpa olunan enerji təminatının vahidi kimi bir kiloqram neftdə olan enerji və ya ekvivalentinin enerji vahidi kimi şərtlənir.

Təsvirdən məlum olur ki, 7 il müddətində Azərbaycanın dünya ölkələri ilə ticarət dövriyyəsi 19,7 dəfə, o cümlədən idxal 5,19 və ixrac isə 15,9 dəfə artım təşkil etmişdir. Həmin dövrdə ixrac idxalı üstələmişdir. Saldo isə 239,1 mln. dollardan 23501,9 mln. dollara yüksəlmişdir.

Beləliklə, ticarət dövriyyəsində artım müşahidə edilmişdir. Xarici ticarət dövriyyəsinin coğrafiyasının və quruluşunda da irəliləyişlər mövcud olmuşdur. Bu tendensiya əsasən Asiya ölkələri ilə 19,6, Amerika ölkələri ilə 150,9 dəfə, Afrika ilə 372,7 və digər ölkələrlə isə 83 dəfə artım təşkil edilmişdir. Beləliklə, iqtisadi-coğrafi regionlarda ticarət əlaqələrinin idxal-ixrac sahələrinin quruluşunda, dinamika-sında tərəqqi müəyyən edilmişdir (7). Belə ki, ötən ilin yekununa əsasən Qazaxıstandan yerli şirkətlərlə 2024-cü ilədək iqtisadi tərəqqi üçün 83 milyon dollar investisiya yönəltmişdir. Bu səbəbdən də, Rusiya

və Latın Amerikasında qonşu ölkələrə ixracın həcmi təqribən 20 %, Pakistanla 19 %, Cənubi Asiya ölkələri regionunda ticarət əlaqələri ixracın həcmi 12 % təşkil etmişdir.

Təsvir edilən ölkələrdə vençur bazarı tərəqqili formada təşkil edilmiş və bu sahədə 2019-2024-cü illər ərzində 7 dəfə artım olmuşdur ki, bunların əsasında 20-dən çox vençur fondları yaradılmışdır.

Dünya Bankının hesabatlarına əsasən, ölkəmizdə 2024-cü ildə bir vahid enerji təminatında artım 12 \$, ÜDM-da istehsal qəbul edilmişdir. Bu beynəlxalq təşkilatın təqdim etdiyi məlumatda ölkəmiz 19,5 \$ təşkil edir. Belə ki, bərpa olunan enerji təminatı elmi hesablamalara əsasən 20 il müddətində ölkədə enerji səmərəliliyi 3 dəfə artım təşkil edilmişdir. Təhlilin məntiqi mühakiməsindən məlum olur ki, bərpa olunan enerji təminatı bir vahid enerji səmərəliliyi nəticəsində ölkədə 12,19 mənfəətli hesab edilən ÜDM effektivliyi, Rusiyada 7,9, İİR-da 5,7, Qazaxıstanda 5,19 \$ olmuşdur. Azərbaycanın bərpa olunan enerji səmərəliliyi istiqamətində əldə etdiyi meyarlara əsasən hər vahid enerjiyə 19,7 \$ ilə müqayisə edilir. Belə ki, Fransa 15,9 \$, Yaponiya 13,8 \$, Macarıstan 12,9, Litva 11,9 \$ və digər iqtisadi tərəqqiyə nail olmuş ölkələrdir. Beləliklə, rəsmi rəqəmlər DSK-nin məlumatları əsasında elmi təhlil və riyazi metodlarla müqayisə edilmişdir. Bu ölkələrdə enerji təminatında mütərəqqi metodlar və siyasi-iqtisadi cəhətdən təhlükəsiz şəraitdə təmin edilməsi, məqsədli investisiya fəaliyyətlərində öz əksini tapmışdır.

Bu səbəbdən ölkəmizdə bərpa olunan enerji təminatı və iqtisadi səmərəlilik innovasiyalı tərəqqi strategiyası kimi səciyyələnir. Belə ki, Davos DİF-un hesabatına əsasən, ölkəmiz inkişaf tempinə görə dünyada 28-ci sıradadır. Beləliklə, ölkənin iqtisadi tərəqqisi dünyada 83-cü cərgədədir və bu tendensiyalar mükəmməl dövlət idarəçiliyinin əsasları kimi səciyyələnir. Belə şəraitdə bərpa olunan enerji təminatının iqtisadi effektivliyi, sosial və humanitar balans tempi səciyyəvidir. Eləcə də Dünya İqtisadi Forumunun hesabatında ölkəmizdə mövcud iqtisadi gəlirlərin əhali arasında bərabərliyi səmərəli iqtisadi effektivlik kimi xarakterizə edilir.

NƏTİCƏ

Hər bir ölkənin iqtisadi gücü əsas sənaye potensialı və istehsalda sığortalı innovasiya subyektlərinin mövqeyi ilə müəyyən olunur. Azərbaycan sığorta iqtisadiyyatı şəraitində istehsal resurslarının səmərəli-

liyinin təşkili və ölkədə yaranmış bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin tənzimlənməsində ən mühüm şərti, fikrimizcə, sənaye istehsalında iqtisadi quruluşunun təkmilləşdirilməsidir.

Beləliklə, ƏD iqtisadi müqavimətə davamlı qoşulmuş, ƏDA müqaviməti ilə ƏDA III qrupunda qərarlaşmanı şərtləndirmişdir. Belə ki, NAD müqavimətində bərpa olunan enerji təminatını idarə etmək və onun maksimal qiymət artımını təşkil etmək iqtisadi səmərəliliyi formalaşdırır. Bu kontekstdə iqtisadi tarazlıq balanslaşır və ƏDA qiymət artımına uyğun olaraq NDA müqavimətində formalaşan enerji təminatı siyasi-iqtisadi gərginliyi tənzimləyir. Belə ixtiyari yanaşmanın ƏDA müəyyənliyi əsasında iqtisadi səmərəliliyin qiymət tarazlığı, davamlı sosial-iqtisadi rifah təminatını şərtləndirir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Əliyev İ.H, "İnkişaf məqsədimizdir", 2019, 378.
2. Məmmədov N.İ. "Geosiyasətə giriş", Bakı 2022, 697.
3. Ə. Əlirzayev, "İqtisadi rifah və siyasi idarəetmənin əsas prinsipləri". Bakı, 2020
4. Abbasov V.H, "Sənaye iqtisadiyyatında istehsal əlaqələrinin tənzimlənməsi", Bakı, 2019.
5. İsmayilov M, "Azərbaycanın iqtisadi əməkdaşlığı yeni müstəvidə", Bakı, 2020
6. N.D. Allahverdiyeva, *Mathematical description of international policy and scientific and educational progress in Azerbaijan 2022.*
7. D.I. Allahverdiyev, *Azerbaijans economic policy is a sustainable person from capital to human progress. PROCEEDINGS of the 7th International Conference on CONTROL AND optimization with industrial applications Volume II 26-28 August, 2020 Bakı, Azerbaijan.*

MATHEMATICAL FORMULATION OF ECONOMIC WAVE GROWTH PARAMETERS

PhD in economics, associate professor,

Dagbeyi Allahverdiyev

Leading researcher of the Institute of Economics of the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan,

E-mail: dagbeycahani@gmail.com

SUMMARY

This study delved into the intricate mathematical framework of the global economy, particularly under prevailing conditions. It scrutinized the mathema-

tical delineation of the growth rate associated with the continuous economic wave, alongside the most efficacious method for deriving optimal solutions, all within the ambit of socio-political well-being. Presently, the focus was on assessing income parity and macroeconomic benchmarks that are indicative of a nation's political acumen and economic advancement. Furthermore, the research probed into the mathematical portrayal of economic stasis, as reflected in the growth trajectory of the Gross Domestic Product.

Keywords: *Economic expansion, cyclical economic surge, economic advancement, societal welfare, quantitative economic analysis.*

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ФОРМУЛИРОВКА ПАРАМЕТРОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОЛННОГО РОСТА

Доктор экономических наук, доцент

Дагбай Аллахвердиев

Ведущий научный сотрудник Института

экономики Министерства науки и

образования Азербайджана

Эл. почта: dagbeycahani@gmail.com

РЕЗЮМЕ

В исследовании проанализирована математическая структура мировой экономики в современных условиях. Математическое описание темпа роста непрерывной экономической волны и метод оптимального решения изучались в контексте социально-политического благосостояния. В нынешних условиях оценены равенство доходов и макроэкономические показатели, обуславливающие политико-экономическую ответственность и прогресс страны. Математическое представление экономического равновесия исследовалось в темпах роста валового внутреннего продукта.

Ключевые слова: *экономический рост, волна экономического роста, экономический прогресс, благосостояние человека, математическое экономическое описание.*